

„Ha elviszik fejem fölül a tetőt...”

Fodor András: A Kollégium

Úgy kezdődik az ötödfélszáz sűrű oldalas, sorsok tucatjait szemmel kísérő, szétágazásaival együtt is tömbszerűen zárt naplóregény, mint egy múlt századi francia karriertörténet. Három barát, az ifjúkor végén, a férfikor küszöbén, egy vidéki város pályaudvarán búcsúzkodik. Útjaik szétválnak: az egyik a pannonhalmi bencés kolostorba indul, a másik kettő a fővárosba, de külön, máskor, és homlokegyenest ellenkező tervekkel. A naplóíró filosznek készül, az Eötvös Kollégiumban felvételizik; eszményeiben megingott barátja, hátat fordítva közös terveiknek, politizálni akar, belép a szociáldemokrata pártba, az Ady Kollégiumba megy. Egymással való meghasonlásukban egy választásra kényszerített nemzedék két ellentétes lehetősége és magatartásformája nyilatkozik meg: politizálni, „pártinak” lenni, „mindkét lábbal” odaállni, vagy „megfelelni a mindent egybeletartás”, a szellemi függetlenség és tárgasság eszményének? A koalíció fölbomlásának-bomlasztásának éveiben hozott döntés az akkor színre lépő értelmiségi nemzedék perdöntő jelentőségű és sorsmeghatározó jellempróbája, a napló felölelte bő három év fordulópont a magyar szellemi élet történetében.

Alapítása óta az Eötvös mindig többet jelentett pusztá intézménynél, elitképző felsőfokú oktatási fórumnál: „fellelgyvár”, „bástya”, „erősség”, „örhely”, „sziget” volt. Regények íródtak róla, még bírálói sem merő gúnyból, hanem a kényszeredett elismerés akcentusával használták a Kollégium „szelleme”, „mítosza” kifejezéseket. Sokat emlegetett liberalizmusa, autonómiája, humanizmusa, az a hajlékonyság, amelyet Keresztury Dezső „dogmanélküliség, sőt dogmaellenesség” néven illet, a hívei számára lelkiismereti szabadságot és kötelezettséget jelentett, dogmatikus és diktatórikus ellenzéke szemében pedig fennhéjázásnak, arisztokratizmusnak, a társadalomtól elforduló izolacionizmusnak tetszett. Csaknem természetes, hogy 1945 előtt hasonló támadások érték a jobboldali sajtó részéről, mint később a „progresszív” publicisztika és művelődéspolitikai oldaláról. Az 1947-ben, jórészt a *Valóság* c. folyóiratban lezajlott vita is jelzi, a kortársak tudták, hogy a kollégiumok, és kivált az Eötvös kérdése szorosan összefonódik „az új magyar értelmiség nevelésének”, általánosabban „a magyar értelmiség demokratizálásának ügyével”. A tudós- és tanárképzés centrumát rendre a politikai utánpótlás, az „organizátorértelmiség” nevelőintézmény-rendszerével, a Györfly Kollégium hagyományát folytató NÉKOSZ-szal vetik egybe. A kommunista sugallatoktól vezérelt baloldal éles szemmel veszi észre az Eötvös szakmai fölényét, a népi kollégiumok nyújtotta műveltség elégtelenségét, ezért szintézist irányoz elő a „közéleti szektor” és a „filozófia” között, amelyet úgy képzel el, hogy a népi demokrácia „számíthasson politikai harcaiban” az Eötvösre. Hírhedt cikkében Lakatos Imre feltételeket szab és (később beváltott) fenyegetéseket mellékel a követelőzéshez: a Kollégium szakítson a régi generáció tudománypolitikájával és nem marxista tudományosságával, tagjai társadalmi létük „ellenőrzésén és megváltoztatásán keresztül” irányítsák új útra életüket. Ha nem ezt teszik, „úgy kétségtelenül a magyar tudomány és kultúra újabb töréssel fog »gazdagodni«, de az Eöt-

vös is elhal [...] emberanyaga is elzüllik". Az az élcsapat, amelynek ezúttal Lakatos volt a kihelyezett ideológus szószólója, kész stratégiával és taktikai forgatókönyvvel látott hozzá, hogy beteljesülni segítse saját proféciáját, s ha az „emberanyagot” nem is mindenestül, az intézményt valóban sikerült néhány szemeszter leforgása alatt szétrombolnia.

1947. augusztus 8-án a felvételre utazó Fodor legfőbb barátja pálfordulásából sejdít valamit azokról a feszültségekről, ellentétekről, amelyek erőterének hamarosan a középpontjába kerül. Eltelik néhány hónap, amíg tisztába jön a kollégium válságával és a maga fonák helyzetével; a napló műfaja különlegesen alkalmas arra, hogy induktíve, az egymás nyomába hágó tapasztalatok, megfigyelések halmozásával, összegezéssel és a következmények levonásával juttassa el a krónikást és az olvasót a kibontakozó felismeréshez, vagy legalább a szorongató kérdések szabatos megfogalmazásához. Jó ösztöne hamar megsújja Fodornak, hogy szellemi önállóságát mindenfelől veszély fenyegeti, önérzetét meg kell őriznie. Visszautasítja a „mindentudását” fitogtató számonkérő filiszteri sznobizmust: „Én nem akarok még eöt-vösista módon sem egyirányú lenni.” Gondolatban végére jár a szervilizmus vádjának. Ahol nem kezelik egyenlő félként, „ott legjobb, ha külsőleg aláveti magát a nyomásnak, de belül őri a függetlenségét. Alkalmazkodom, igaz, ez a készség a természetemből való, de az őszinteség és az egyenesség is. [...] Igenis a magam útját akarom járni.” A hajlékonyságnak és a személyiség magját eltökélten megvédő szífvósságnak a látszólagos ellentétét Fodor alkatában még ma sem felesleges kiemelni, a kollégiumi sűrű légnymás alatt a tulajdonságoknak ez a szerencsés vegyülése az önmegőrzés elengedhetetlen föltétele lett.

Feszengő idegenségérzete néhány hónap alatt érik tudatosított válsággá. A MEFESZ-ben (Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége) és a Petőfi kollégiumban Mikulás-estet rendeznek, Fodortól bírálatot várnak a vegyes műsorról. Tombol a Tito-barátság, jugoszláv indulók adnak „kínos egyensúlyt” a magyar népdaloknak, izléstelenül vegyítve dzsesszel és szvinggel. Egy bennfentes népi kollégista kertelés nélkül vetíti előre a kulisszák mögött rég kifundált politikai jövőt. „Kommunista, parasztpárti itt egykutya... Én parasztpárti vagyok, de kommunista vagyok. A parasztpárt ideiglenes, csak azért kell, hogy közvetítsen, és ha majd eljön az az idő...” Fölynyesen becsmérli saját pártja vidéki szervezeteit: „nagy részben most is ott tartanak a romantikus parasztlátásnál, a Szabó Dezső-s romantikánál. Egyelőre még hagyjuk őket.” Veres Péter? „Kicsit misztifikál az öreg...” Németh László — volt vásárhelyi tanítványa szemében — „Jó író, rossz pedagógus, nagy tudós, kis politikus.” Fodor rádöbben, hogy a játszma kimenetele eldőlt, a hatalomra törő egyoldalúak lesznek „a méltó, a harcoss magyar ifjúság”, s aki nem kapaszkodik beléjük, annak számolnia kell azzal, hogy tettvágját „óvatos tétlenségbe” fojtja. Napokon át töpreng, rágódik, akivel csak lehet, megvitatja fölismerését és dilemmáját. Tudatosítják a külpolitikai végzetet, „a világ kétfelé szakadását s a Duna-államok orosz érdek szerinti összehangolását”. A „dunántúli Gyulák” (Illyés, Takáts) tanítványa konfirmációszerűen tesz hitet ideálja, a harmonikus ember egyensúlya mellett: „nem tudom magammal elhítenni, hogy egy bezárt, ha úgy tetszik, »teljes« világ többet ér, mint két, három nyílt világ egybeláthatása, hogy az egy pontra meredés hipnózisa kárpótól sok pont éber vizsgálatáért.” Elkészült a mérleg, és megszületik a program: „Egyénileg tudom, mit kell csinálnom, de hogy és hol találom meg a magam közösségét? Ha elviszik fejem fölül a tetőt, vagy oda megyek, ahol újra fölállítják, vagy dacosan ázom, fázom.”

A tető elhordása és az otthontereemtés, a saját közösség megkeresése-egybegyűjtése párhuzamos ellentétének jegyében bontakozik ki a „cselekmény”, és épül föl a naplóregény szerkezete. Lépésről lépésre követjük az ellenkezés megtörésére, a maga akarata másokra kényszerítésére, kíméletlenül az egyformasításra törő progresszív erőfeszítéseit. Keresztury helyett alkalmazkodó, kollaboráns igazgató kerül a kollégium élére; a nagy hagyományú szerda esti előadásokra növekvő arányban hívnak meg marxista előadókat, a más világnézetűekkel pedig dőlyfősen keresik a kon-

frontációt, hogy sértett indulataikat, megrögzött előítéleteiket ismételtethessék, hogy Ilyést, Rónay Györgyöt is megpróbálják sarokba szorítani. Megszaporodnak a „hol állsz te?”-féle kérdések, a sürgetések a pártba való belépésre. 1948 nyarán a „szűn-
idő rovasára marxista tanfolyamot rendeznek (ekkor derül ki félreérthetetlenül, hogy „a földosztás csak színjáték volt, a jövő útja a szövetkezetesdi”), majd közös nyaralás a „kívánatos program”, amely alól Fodor ugyan kibújik, de az ott bevezetett, a népi kollégiumoktól átvett kritika-önkritika nevű „önmarcangolást” az új tanévben testközelből is megismeri. A vádak följelentéssé fajulnak, a levegő egyre fagyosabb. A Kollégium költőinek (Lator László és Fodor) közös estjén kibontakozó vita leginkább számonkérőszékre emlékeztet, ahol olyan ideológiai vádakot lehet a kánpadra ültetettek szemére lobbantani, mint a kispolgáriság, pesszimizmus, „költészetellenes és emberellenes” magatartás; költői fejlődésükhöz „emberileg” kell megváltozniuk... A kollégiumi humorba is ecet keveredik: 1948 júniusában még nem cenzúrázzák a szellemes leleplezést, egy évvel később már a próbák idején megszólal a tiltó hang: „a partizánok, a Kuomintang — Kína, Lenin, Sztálin, Marx, Zsdánov — pláne! most halt meg!! — említéséről szó sem lehet”. A végkifejlet jellemzésére és a kollégiumi fejlemények meg a nagypolitika közötti egyezések érzékeltetésére, rész az egész helyett, elegendő arra emlékeztetni, hogy szakszerű előkészítés után az ítélezések és kizárások lavinája azon a „népgyűlésen” indul meg, amely „a Rajk-banda ügyét” tárgyalja groteszk műfordalmissággal. „Ilyen embertelenséget még nem éreztem magam körül” — undorodik meg Fodor, s jelképesnek látja, hogy Latorral egy napon szakadnak ki a kollégiumból.

Számonkérő és bíráló éllel emlegetik a kor kultúrpolitikusai az eötvösisták elzárkózását a közélettől, a változatos politikai pályát befutó Losonczy Géza is borúsan figyelmeztet, hogy a Kollégium „a demokratikus külvilágnak szerves része legyen, s meg kell szüntetni az elszigetelődés szellemét”. Nem az előre elhatározott célzatos védekezés, hanem az élménybeszámoló spontaneitása révén lepleződik le a naplóban, hogy milyen szégyentelen farizeizmus koholja ezt a vádat. Kik voltak doktrínerek? Azok, akik a Dunántúlra, Dél-Magyarországra, a Nyírségbe hazatérve a parasztság tabori keserveivel és a vidéki középosztály javának meghurcolásával találkozott, netán a csepeli munkásokonok, a karcagi vasutascsalád tapasztalatai nyomán idegenedtek el „a koalíciós rendszer megszemélyesüléseitől és konkrétumaitól”? Külpolitikai kérdés is alig akad olyan, ahol ne az előbb gyanúba kevertek, utóbb kiebudáltak maroknyi csoportját igazolta volna az idő. Ezt korántsem a ma már kevéssé szükséges apológia kedvéért kell megemlegetni, hanem hogy végleg tudatosodjék, a tárgyilagos körültekintés, az értelmes elemzés, a „daçosan ázom, fázom” kockázatát vállaló lelkiismereti hűség alapján lehetett az eseményekkel egy időben történelmileg hitelesnek bizonyuló kritikával gondolkodni a korról, még évtizedekig hatalmat képviselő manipulálóirol és igazi vagy állítólagos megtévesztetteiről.

Nyomatékosítja a kollégiumfelszámolás krónikájának képletszerű evidenciáját azoknak a hasonlóságoknak a sokasága, amelyek a szellemi élet más területein jelzik az elfajulást, a kontraszelekciót, az értékek lejárátását, a bornírtság politikai fegyverekkel biztosított bevonulását a hatalomba. Fodor sokoldalúan tájékozott, csi-szolt ízlésű költőként, Bartókért rajongó művelt zenehallgatóként, Egry Józsefet személyesen ismerő, az értékes modern képzőművészetben járatos tárlatlátogatóként érkezik a fővárosba, ahol aztán végig kell szenvednie eszményei meghurcoltatását, a pártos „tartalomra” hivatkozó dilettantizmus és a szocreál giccs megdicsőülését. Nem válaszol sértett ressentiment-nal a külső korlátozásokra: a megmaradt lehetőségek fölfedezésében és kiaknázásában fejlődik a lelemény és szorgalom felső fokára, hangversenyre, operába, kiállításra jár, rádiót, lemezt hallgat, Fülep vezérletével magángyűjteményeket látogat. Moziélményeit is följegyzi. A *Kollégium*, egyik aspektusát tekintve, olyan művelődési napló, amelyben a szűkülő kínálat és az igényes kereslet ellentéte tükröződik. Ugyanakkor munkanapló is a költői és a műfordítói életmű kezdeti szakaszából; a szemináriumra készülő vagy a vizsgán szorongó diák

éjszakánként Puskit, Chaucer-t, Goethét fordít, verset ír. Néhány hónappal a főként Sárközi Márta gondozta Válasz megszűnése előtt még megjelenik benne a költői céhbe való fölvetelt biztosító, általános elismerést keltő *Bartók*. Bármilyen kevés remény van a folytatásra, a túlsúfolt napi program elszongít, megnyugtat, leköti a figyelmet: „Éjjel négy óra van megint, de a mai nappal elégedett vagyok. Tanultam, fordítottam, alkalmi és lírai verset írtam, levelet fogalmaztam, órára mentem, és imitt-amott még szabad ember is voltam.”

A „súly alatt nő a pálma” elve a személyiség önmegőrzésének és fejlesztésének szféráján kívül a közösségteremtésében is megvalósul. Mint az esszéista Fodor, a napló írója is a „nemzedék hangján” szólal meg, az ösztönös rokonszenvtől indítva, az ízlés, az érdeklődés, az ítéletalkotás közös és eltérő összetevőit latba vetve, a közeledés és kommunikáció megfelelő formáit szerencsés tapintattal megválogatva, barátságok hálóját szövi maga köré, ennek dokumentációja már eleve nélkülözhetetlen művelődéstörténeti forrássá avatja a naplót. Kapcsolatainak alakításában Fodort értékszempontok irányítják. Tud távolodni vagy szakítani, ha kell, erre a legfájdalmasabb példa annak a Wilhelm Rudolfnak az esete, aki a középiskolai évek testi-lelki jóbarátsága után számítgató, ingadozó, árulás és lelkiismeret-fordulás között felőrlődő szárnalmas torzóvá romlik (ő tűnt föl az első lapon a kaposvári strandon és a pályaudvaron); és meg tudja választani eszményképben, tanárban, kor- és pályatársban a hozzá illőt, a hasonló szellemiségűt, azt az emberi közeget, amelyben gondolatai és erkölce otthonosak. Fülep, Gyergyai, Hadrovics ujjmutatására figyel, az angol zenetudós Colin Masonnel, a képzőművész Varga Hajdú Istvánékkal barátkozik. A megkapó utolsó tablón Domokos Mátyás, Kormos István, Lator László, Rádics József, Sárosi Bálint társaságában, összefogóva, népdalozva vonulnak a Nagyboldogasszony útján, „mint hat tiszta ember az elsötétedő tömegben, mint hat elszánt, harmonikus ember az egyre fokozódó káoszban.”

Karrierregénynek, amihez hasonlítottuk, *A Kollégium* nem éppen derülátó, mint ahogy a feltörekvő hős a magyar regényben csak nagy ritkán jut el a megcélzott sikerhez. Nálunk többnyire negatív karrierregények íródnak a *Zord* időtől a *Rokonokig*, a *Felelet* típusához tartozók pedig torzók maradnak. A napló szemléletét mégsem a bukást jósó kishitűség és dezillúzió jellemzi. A kisebbségbe szorított közösség bensőséges külön világot fejleszt ki maga körül, amelyben átmenthető a szerelem, a barátság, a családhoz és a szülőföldhöz ragaszkodás, a szellemi élmény kívülről érinthetetlen, védett értékei, mindaz, amit nem lehet erőszakkal elvenni az embertől. Vannak hátországok és bátorító tartalékok. Az ábrázolás tárgya a kollégium idegenné válása, a közönyön túl az ellenségességig, de a folyamatot megörökítő tollat nem elidegenedett ember keze vezeti. A hazalátogatások, a baráti meghívások, közös kirándulások (Hankisséknál Debrecenben, Lator- és Domokoséknál Makón, Fodoréknál Buzsákon, Lengyeltótiiban, Ócsényben, a Balaton-felvidéken) az idill üde színtestjei és jó alkalmak az ihletett lírai tájképfestésre. A jókedély, a derű mozzanatai a kollégiumi életből sem hiányoznak, az ilyeneket földidőző életképszerű betétek az elsívárosodás ellentétéként és az önként szülemelő esztétikai kompozíció színezőelemeként szervesen illeszkednek bele a napló egészébe. A jóformán gyermekkorban megszeretett, távolban cseperedő, gondolatban régen eljegyzett kislány iránti hűség segít a férfiöszönök domesztikálásában, a várakozás, a remény tartományát növeli, finom lírai melléktémaként végigkíséri és ellenpontozza az országos és kollégiumi romlás folyamatrajzát.

Az ízes, tartalmas és tanulságos levéldézettek, az érzékletesen és pontosan fogalmazott esszéisztikus kitérők (a legszebbek talán a zenei élményekről szólók), a meszterkéletlen, de pongyolává sohasem váló nyelvi stílus és az életanyagból következő, ám célratörő „vágással” és keretet alkotó versekkel markánsná tett szerkezet *A Kollégium* regényszerű vonásait erősítik. Fodor egy helyütt eltűnődik műfaján: miért így vezeti naplóját, „ilyen eseményfelsoroló krónikaként. [...] nem a bennem megforduló »nagy« gondolatok után halászom, inkább elidőzöm a jelentéktelennek látszó

dolgoknál. [...] a lényeg az, hogy amit leírok, igaz képet adjon rólam, hogy a velem együtt változó élet minél pontosabb tükre legyen.” Amit ez a kötet magában foglal, az nem csak dokumentatív tanúságtétel-mivoltában igaz és meggyőző — a magyar naplóírás legjobb hagyományaihoz méltó, és azokat eredeti vonásokkal gazdagító esztétikai érték is. (*Magvető, 1991.*)

CSŰRÖS MIKLÓS